УДК 37.016:811.161.2"373"221.24

ЛІНГВОДИДАКТИЧНА МОДЕЛЬ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЖЕСТОВОЇ МОВИ: АСПЕКТИ ОПАНУВАННЯ

Наталія Адамюк, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна

Висвітлено аспекти опанування лексичної одиниці національної жестової мови на основі лінгводидактичної моделі вивчення лексики української жестової мови. Розкрито зміст етапів опанування жестолексем та детально на прикладі мовної одиниці «могти» описано поетапність її опанування. Акцентовано увагу на артикуляції, яка властива лише жестовій мові, та на немануальному компоненті під час відтворення зазначеної жестолексеми. Описано особливості експресії у жестовій мові. Подано ілюстративні матеріали у формі конфігурацій жестових одиниць та фото, які зображують жестолексему «могти» та ті лексичні одиниці, які є дотичними до її значення; виступають членами синонімічного ряду та формують антонімічні пари до даного поняття.

Ключові слова: антонімічна пара, багатозначний жест, етап вивчення УЖМ, жестолексема, лексична одиниця, лінгводидактична модель, синонім.

Наталья Адамюк, Институт специальной педагогики Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев, Украина

Лингводидактическая модель изучения лексики украинского жестового языка: аспекты освоения

Освещены аспекты освоения лексической единицы национального жестового языка на основе лингводидактической модели изучения лексики украинского жестового языка. Раскрыто содержание этапов освоения жестолексем и подробно на примере языковой единицы «мочь» описана последовательность этапов ее освоения. Акцентировано внимание на артикуляции, которая присуща только жестовому языку, и на немануальном компоненте во время воспроизведения указанной жестолексемы. Описаны особенности экспрессии в жестовом языке.

Поданы иллюстративные материалы в форме конфигураций жестовых единиц и фото, изображающие жестолексему «мочь» и те лексические единицы, которые являются причастными к ее значению, выступают членами синонимического ряда и формируют антонимические пары к данному понятию.

Ключевые слова: антонимичная пара, многозначный жест, этап изучения УЖР, жестолексема, лексическая единица, лингводидактическая модель, синоним.

© Адамюк Н., 2017

Natalia Adamyuk, Institute of Special Pedagogy The NationalAcademy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Linguodidactic model study of ukrainian sign language lexicon: mastery aspects

The article highlights aspects of mastering lexical unit of the national sign language based on the model study linguodidactic Ukrainian sign language vocabulary. The content zhestoleksem mastering stages and details the example of the language unit phased able to describe her mastery. The attention to articulation, which is inherent in a signed language and nemanualnomu component when playing zhestoleksemy said. The features in the signed language expression.

Posted illustrative materials in the form of sign configuration items and photos that depict zhestoleksemu able and those lexical items which are adjacent to its value; members serve synonymic series and form pairs antonymic to this concept.

Keywords: antonymous couple, meaningful gesture USL, study stage, a token gesture, lexical unit, language model, synonymous.

Постановка проблеми. Введення нового предмета «Українська жестова мова» (УЖМ) у перелік навчальних предметів загальноосвітньої спеціальної школи для глухих дітей і дітей зі зниженим слухом [1] з 2009 р. стало можливим завдяки викликам часу, зокрема, усвідомленню Глухими ролі національної жестової мови (ЖМ) у формуванні мовної особистості, яка крім своєї рідної/першої мови здатна і повинна оволодіти другою мовою – мовою держави, громадянином якої вона є.

З 2014 р. навчальний предмет «УЖМ» є складовою частиною мовного компоненту «Українська мова» освітньої галузі «Мови і літератури».

Утім, актуальною проблемою є ґрунтовна університетська підготовка вчителів ЖМ, оскільки жоден вищий навчальний заклад України таких фахівців не готує. Тому, в освітніх закладах немає дипломованих фахівців із навчального предмета «УЖМ». Відкритими залишаються питання атестації зазначених педагогічних працівників та підвищення ними своєї кваліфікації.

У зв'язку з цим, Інститут спеціальної педагогіки НАПН України взяв на себе проведення для вчителів ЖМ семінарів та курсів з методики викладання УЖМ.

На цих досить серйозних заходах акцентується увага на тому, що провідною *метою* вивчення УЖМ є опанування знаннями, уміннями, навичками та компетенціями, що сприяють усебічному розвитку особистості дітей глухих та зі зниженим слухом, формуванню у них мовленнєвої культури, комунікативної компетентності, національної свідомості як громадян України, соціокультурної ідентичності зі спільнотою глухих, гуманістичних цінностей.

Основним *завданням* вивчення предмета «УЖМ» є формування у дітей глухих та зі зниженим слухом жестомовної комунікативної компетентності на рівні, що відповідає учневі школи, і який передбачає засвоєння знань про правила та етику комунікації, особливості встановлення контакту, що притаманні культурі спілкування української спільноти Глухих, а також оволодіння навичками сприймання та розуміння звернутого жестового мовлення, продукування власних осмислених висловлювань засобами природного жестового мовлення.

Сьогодні педагоги, які викладають УЖМ, тобто вчителі ЖМ, у процесі роботи керуються навчальними програмами «УЖМ» [2, 3] та методичним посібником «УЖМ» [4].

Зазначені видання враховують два складники вивчення лексики УЖМ: комунікативний і лінгвістичний.

Комунікативний складник – це:

• організація осмислення і використання особливостей лінгвістики УЖМ на практичному матеріалі, який враховує постановку питань і відповідей, побудову діалогів, монологів;

• формування творчих знань і вмінь будувати описи, розповіді, твори;

• удосконалення ведення викладу міркування, заперечення, відстоювання у формі обговорення, дискусії тощо;

• шліфування майстерності читання поетичних творів у жестовому виконанні.

Лінгвістичний складник – це:

• розкриття особливостей граматики і лексики ЖМ;

• формування знань про структуру жесту, його конситуативність, про морфологію і синтаксис ЖМ, про засоби відображення мовних універсалій (фіксації просторових, цільових, умовних, об'єктивних, атрибутивних, кількісних і інших відношень), про виразні (екстралінгвістичні) засоби ЖМ [5].

Для ефективності викладання вчителями УЖМ з врахуванням двох складників навчальної програми була розроблена лінгводидактична модель вивчення глухими учнями лексики УЖМ. Зазначена модель розкриває принципи вивчення лексичних одиниць (ЛО) УЖМ, методи і прийоми; етапи вивчення, мету і зміст кожного етапу; характеристику застосованих вправ [6].

Нами поставлено завдання розкрити у даній статті аспекти опанування ЛО УЖМ з наведенням прикладів на деяких етапах, зазначених у лінгводидактичній моделі, яка містить п'ять етапів вивчення жестолексеми:

1) Орієнтування та мотивація вивчення лексики;
2) Ознайомлення з новою ЛО – семантизація;
3) Автоматизація дій з новою ЛО;
4) Удосконалення дій з новою ЛО;
5) Ситуативне вживання ЛО.

Щодо першого етапу – *орієнтування та мотивація вивчення лексики* –зазначимо, що педагог повинен штучно створити або використати природну ситуацію, коли глухий учень має комунікативну потребу передати іншій особі важливу для нього на той час інформацію. Оскільки ми в даній статті будемо оперуватися прикладами, то оберемо жестолексему МОГТИ (*фото 1*). Наприклад, у життєвій ситуації, коли один учень підготовчого класу подолав дистанцію з бар'єрами і хвалиться: Я МОЛОДЕЦЬ! (ЛО з конф.) перед іншим учнем, який не справився чітко з поставленим завданням, – педагог зобов'язаний увійти у розмову дітей і застосувати лексему МОГТИ, яку варто необхідно в активний жестівник учня вже на інших прикладах.

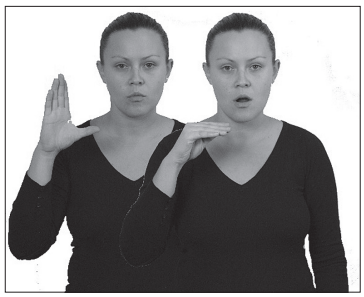

Фото 1

Функціональним змістом другого етапу лінгводидактичної моделі вивчення ЛО УЖМ – *ознайомлення з новою ЛО – семантизація* – є:

- введення нових ЛО;
- перевірка розуміння значення нових ЛО;
- кінетичне опрацювання нових ЛО;
- демонстрація кінетичної та граматичної форм цих одиниць.

На цьому етапі використовуються такі способи семантизації:

1) Перекладні:

– одножестовий переклад;

– багатожестовий переклад;

– пофразовий переклад (цей спосіб застосовується в інтенсивних методах);

– тлумачення значення і/або пояснення ЛО словесною мовою (СМ);

– дефініція/визначення.

2) Безперекладні:

– наочна семантизація – демонстрація предметів, малюнків, слайдів, картин, рухів тощо;

– мовна семантизація:

а) за допомогою контексту, ілюстративного речення/речень;

б) зіставлення однієї лексичної одиниці з іншими відомими жестовими одиницями УЖМ – за допомогою антонімів і, зрідка, синонімів;

в) дефініція – опис значення нового жесту за допомогою уже відомих жестових одиниць;

г) тлумачення значення ЛО УЖМ.

Так, на другому етапі – *ознайомлення з новою ЛО – семантизація* – учні засвоюють структуру жестової одиниці на поняття МОГТИ. Зокрема, звертається увага на перехід її початкової конфігурації на кінцеву конфігурацію . Визначається локалізація (місце) її відтворення в позиції № 3 (на рівні очей) [8]. Нотуємо характер руху ЛО залежно від стилю жестового мовлення: під час ділового мовлення фіксується змикаючий рух великого пальця з іншими чотирма пальцями руки – на одному місці; під час розмовного мовлення в процесі змикання пальців рука рухається вперед уздовж очей. Відтворення жестолексеми МОГТИ супроводжується артикуляцією, яка властива лише ЖМ: *ап*. Зосереджуємо увагу учнів на немануальному компоненті ЛО: якщо жестолексема відтворюється в питальному реченні, то очі при цьому широко «розчахнуті», брови високо підняті і верхня частина тулуба мовця (разом з головою) дещо нахиляється вперед (*фото 2*); в розповідному реченні очі мовця злегка примружені, а брови дещо зближуються (*фото 3*);.

Наступним кроком учителя ЖМ, якщо йдеться про жестолексеми, які позначають дію, є робота над формуванням понять про антоніми, зокрема антонімічні пари. Отже, вводиться нове поняття жестолексеми НЕ МОГТИ (*фото 4*). Після ознайомлення з структурою нової ЛО, яка має такі складники: конфігурація, локалізація, характер руху і «артикуляція», – звертається увага учнів на немануальний компонент: у розповідному жестовому реченні відтворення жестолексеми НЕ МОГТИ супроводжується кількаразовому заперечними рухами голови (з боку в бік), в питальному

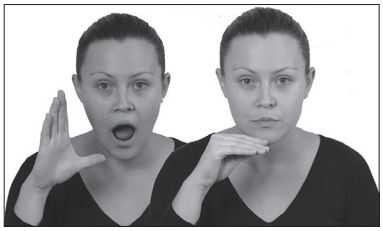

Фото 2

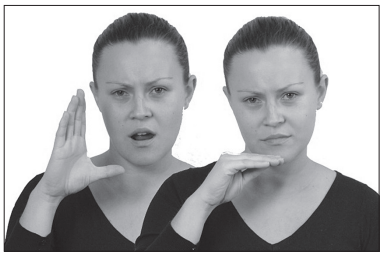

Фото 3

Фото 4

реченні додається ще рух тулуба вперед. Артикуляція в обох випадках така ж, як під час відтворення звуку *л* (кінчик язика фіксується між зубами).

Нові поняття, закладені у жестолексемах МОГТИ і НЕ МОГТИ закріплюються у свідомості глухого учня практичними прикладами у формі запитань, наприклад: МОЖЕШ З'ЇСТИ БАГАТО? – НЕ МОЖУ З'ЇСТИ БАГАТО; МОЖЕШ ДІСТАТИ КНИЖКУ З ПОЛИЦІ? – НЕ МОЖУ ДІСТАТИ КНИЖКУ З ПОЛИЦІ.

Для УЖМ характерне часте застосування експресії (інтенсивна виразність тексту, що створюється фонетичними, лексичними, граматичними, стилістичними засобами мови), яка властива також звуковій мові. Різниця в застосуванні її між СМ і УЖМ полягає в тім, що якщо мовленнєва експресія першої, на думку низки вчених (М. Пентилюк, О. Федоров, В. Ковальов, А. Коваль, Л. Кулибчук, Л. Дідук) забезпечується застосуванням стилістичних фігур (еліпса, повтору, градації, антитези), то остання несе ще, крім основного, додаткове лексичне значення. Учитель ЖМ вчить дітей, що можна запевнити (мовна одиниця МОГТИ несе в собі ще значення ГАРАНТУВАННЯ) слухача в тому, що мовець зможе вчинити дію, а також поняття БЕЗ СУМНІВУ, ЗВІСНО. У першому випадку додаткове лексичне значення підкреслюють повторювальні й енергійні кивки голови на знак згоди, кількаразове швидке відтворення лексеми МОГТИ; у другому випадку жест відтворюється лише один раз і під час відтворення очі мовця закриваються, а голова схиляється до плеча робочої руки мовця. Так, на другому етапі лінгводидактичної моделі вивчення ЛО УЖМ здійснюється робота з вивчення семантики мовної одиниці за рахунок, на нашому прикладі, крім вищеперерахованих способів семантизації також формування антонімічної пари і введення експресії.

Метою третього етапу моделі вивчення лексики – *автоматизація дій з новою ЛО* – є навчання глухих учнів вживати нову ЛО у своєму спілкуванні, розуміти лексичне значення різних почерків. Змістом цього етапу є формування лексичних (рецептивних і репродуктивних) навичок та самостійне вживання в мовленнєвому потоці нових ЛО.

Шляхи етапу автоматизації дій з новою ЛО наступні:

Перший – на рівні жестоформи, тобто позначення певного одного поняття відповідною ЛО (жестом чи жестосполученням), та на фразовому рівні, тобто автоматизація дії з новою ЛО відбувається у жестовій конструкції.

Другий – застосовується при наявності достатнього жестівника глухого учня.

Учитель ЖМ для зразка складає власні жестові речення, які містять нові опановані ЛО. Для легшого сприймання він розпочинає з питального жестового речення, яке є цікавим для учнів змістом і потребує відповіді. Отже, на запитання вчителя ЧИ МОЖЕШ ТИ ПЕРЕСТРИБНУТИ ЧЕРЕЗ ТОЙ ПАРКАН? Можна отримати відповіді або МОЖУ, або НЕ МОЖУ. Будь-яка відповідь учня свідчитиме про розуміння значення нової жестолексеми. Вже наступне речення – розповідне: Я МОЖУ З'ЇСТИ ЗА РАЗ П'ЯТЬ ЯБЛУК – буде свідомо сприйматися учнем. Побудова речень із введенням нової ЛО учнями сприятиме закріпленню їхніх лексичних навичок.

Для підвищення жестомовної комунікативної компетенції глухі учні мають постійно збагачувати власний активний жестівник, – і вчитель ЖМ має цьому сприяти, застосовуючи такі етапи вивчення ЛО УЖМ – *удосконалення дій з новою ЛО і ситуативне вживання ЛО*. На слідуючи метод «лійки» та принципу «від простого до складного» вчитель ЖМ підводить учнів до поняття про синоніми і, зокрема, синонімічний ряд. Останні мають запам'ятати, що жестолексема МОГТИ (*фото 1*) є головним членом синонімічного ряду, до якого входить і інша жестолексема МОГТИ (*фото 5*) – з «артикуляцією»: *мо*, – у якої інша конфігурація, а саме .

Треба зазначити, що сурдопедагоги, які використовують у своїй роботі певну кількість ЛО з УЖМ, широко застосовують останню жестолексему МОГТИ, яка не є головним членом синонімічного ряду (*фото 5*), не знаючи, що даний жест має також інші лексичні значення, і довільне застосування його в комунікації з дітьми викликає з їхнього боку неочікувану реакцію. Наприклад, окрім одного значення *могти*, такий жест може передавати значення *можна*, *можливо*. Щоб передати саме значення *могти*, у жестовій конструкції застосовуються жестолексеми на позначення особи, скажемо так, у називному відмінку (в інших випадках жест характеризується дворазовим рухом). Щоб розрізнити два значення *можна* і *можливо* (особливо, коли рух не одиничний, а повторювальний), звертають увагу на «градус» руху руки вниз: він менший у ЛО зі значенням можливо (*фото 6*) і більший – зі значенням *можна* (*фото 7*).

Крім того, антонімом до жесту МОЖНА виступає жест, зображений на *фото 8,* а до жесту МОЖЛИВО мовна одиниця на *фото 9*.

На останньому етапі лінгводидактичної моделі вивчення лексичних одиниць УЖМ учні вже можуть ознайомитися з багатозначним жестом, зображеним на *фото 1* зі значенням *могти*. Розглядаючи жестові речення у форматі відео разом із учнями: Я МОЖУ ПОЗИЧИТИ МАШИНУ і Я ВСТИГНУ ЗАЙТИ В МАГАЗИН ДО ЙОГО ЗАКРИТТЯ вчитель ЖМ має домогтися від учнів відчуття того, що останнє речення якесь штучне і незавершене, якщо «читати» демонстровану ЛО як жест МОГТИ. Чому *я МОЖУ зайти в магазин до його закриття?* Учитель дає учням можливість інтерпретувати останнє речення до показу наступного ЗА ЧАСОМ Я ВСТИГНУ СХОДИТИ І ПОВЕРНУТИСЯ, де чітко вимальовується складник часу і зрозуміти, що такий складник наявний і у попередньому реченні. Отже, жестолексема, зображена на *фото 1* має два значення: МОГТИ і ВСТИГНУТИ. Якщо є багатозначні мовні одиниці в УЖМ, то і в СМ є багатозначні слова – саме таким має бути висновок для глухих учнів. І оскільки навчальний предмет «УЖМ» має сприяти формуванню глухої особистості як білінгва, то вчитель ЖМ пропонує своїм учням приклади багатозначних слів для подальшої роботи.

Фото 5

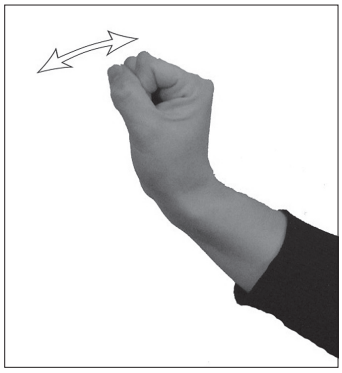

Фото 6

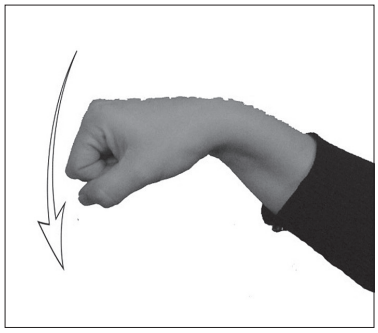

Фото 7

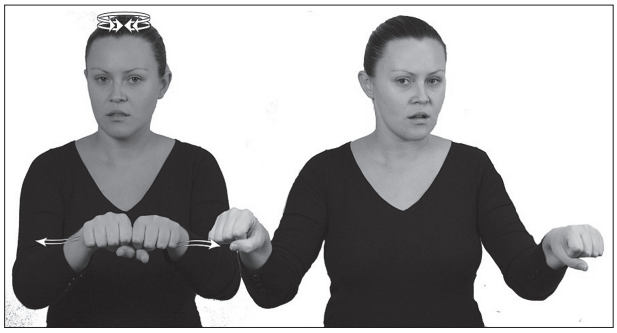

Фото 8

Фото 9

ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про введення навчального предмету «Українська жестова мова» та внесення змін до Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку. – № 852. – Київ, 11.09.2009.

2. Адамюк Н. Б. Програма «Українська жестова мова» для підготовчих, 1 – 12 класів загальноосвітніх спеціальних шкіл для дітей з порушеннями слуху / Н. Б. Адамюк. – К.: Освіта, 2011. – 158 с.

3. Адамюк Н. Б. Навчальні програми для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для глухих дітей; дітей зі зниженим слухом «Українська жестова мова» / Н. Б. Адамюк. – К.: Міністерство освіти і науки України, 2014. – 96 с. – Режим доступу до навч. прогр.: http://www.mon.gov.ua/ua/ activity/education /56/693/navchalni_ programi11/

4. Адамюк Н. Б. Програма-комплекс «Українська жестова мова» /Н. Б. Адамюк // www.mon.gov.ua/education, вересень 2009.

5. Замша А. В. Роль жестової мови у розвитку особистості нечуючої дитини / А. В. Замша // Жестова мова й сучасність. – 2010. – № 5. – С. 238 – 247. – Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/1973/

6. Дробот О. А. Програми з української жестової мови для спеціальних дошкільних навчальних закладів компенсуючого типу для дітей глухих та зі зниженим слухом (1 – 4 роки навчання) [Електронний ресурс] / О. А. Дробот. – К. : Інститут спеціальної педагогіки, 2010. – 196 с. – Режим доступу: http://ispukr.org.uaЗамша

7. Кульбіда С. В. Лексичне значення жесту / С. В. Кульбіда // Жестова мова й сучасність. – 2011. – Вип. 6. – С. 98–108. – Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/1981/

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrajiny «Pro vvedennja navchaljnogho predmetu «Ukrajinsjka zhestova mova» ta vnesennja zmin do Typovykh navchaljnykh planiv specialjnykh zaghaljnoosvitnikh navchaljnykh zakladiv dlja ditej, jaki potrebujutj korekciji fizychnogho ta (abo) rozumovogho rozvytku», # 852 vid 11.09.2009.

2. Adamiuk N. (2011). Curriculum 'Ukrainian Sign Language' for preparatory, 1 – 12th gradei of special secondary schools for deaf and hard-of-hearing children. Kyiv: Osvita. [In Ukrainian].

3. Adamiuk N. B. (2014). Training programs for the preparatory, 1 – 4 grade special secondary schools for deaf children; children with low hearing «Ukrainian Sign Language».Kyiv. Mode of access: http://www.mon.gov.ua/ua/ activity/education /56/693/navchalni_ programi11/

4. Adamiuk N. (2009). Curriculum 'Ukrainian Sign Language'. Retrieved from www.mon.gov.ua/education.

5. Zamsha A. (2010). Sign Language role for personality development of hearing impairment children. Sign Language and Modernity, 5, 238 – 247. Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/1973/

6. Drobot O. (2010). 'Ukrainian sign language': a program for special pre-schools for hearing impairment children (1 – 4 apprenticeship). Kyiv: Institute of Special Pedagogy. Retrieved from http://ispukr.org.ua.

7. Kulbida S. (2011). Lexical meaning of sign. Sign Language and Modernity, 6, 98 – 108. Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/1981/